

УДК 347.426.6(477)

Дмитро Володимирович ТИМОШЕНКО,

старший викладач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7008-7007>

ЩОДО ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПРОТИПРАВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ОСОБИ Й УПУЩЕНОЮ ВИГОДОЮ

Згідно з ч. 2 ст. 22 ЦК України упущена вигода – це доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Відповідно до ч. 4 ст. 74 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу (1980 р.) упущена вигода (*lost profit*) включає будь-яке передбачуване збільшення активів сторони, яке не сталося з причини порушення договору другою стороною.

Упущена вигода відрізняється від реальних збитків тим, що на момент учинення правопорушення вона є лише можливою (майбутньою), а не наявною майновою втратою і що її розмір допустимо встановити лише приблизно, з деякими припущеннями [1, с. 376]. Розмір упущеної вигоди визначається лише приблизно, оскільки невідомо, які чинники могли б вплинути на прибуток [2, с. 243]. Реальний, передбачуваний та очікуваний характер майнового приросту в поєднанні з указівкою на вірогідність його отримання – це ті властивості, що дозволяють відмежувати упущену вигоду від реальної шкоди. Оцінюючи у зв'язку із цим існуючу в ЦК України легальну дефініцію терміна «упущена вигода», можна відмітити, що поруч з названими критеріями реальності й вірогідності вона оперує ще однією умовою отримання доходів – за звичайних обставин. Критерій звичайних обставин, безумовно, має оціночний характер, а тому низка науковців не випадково висловлює доволі критичне ставлення до нього [3, с. 25]. В. В. Васькін вважає, що неодержані доходи, отримані особою при «звичайних умов» не можуть включатися до структури збитків, оскільки «звичайні умови обороту» – це чинники, які не знаходяться у причинному зв'язку з відносинами сторін [4, с. 117].

Тоді виникає питання, чи взагалі може бути причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою особи і упущеною вигодою? Якщо упущена вигода – це те, що не сталося, то чи можна вважати упущену вигоду результатом? Чи буде протиправна поведінка особи необхідною для наявності упущеної вигоди? І за що саме особа несе відповідальність – за упущену вигоду чи за втрачену можливість іншою особою отримати вигоду в майбутньому?

На нашу думку, причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою особи й упущеною вигодою може бути наявним і тоді, коли в зовнішньому світі, в об'єктивній дійсності нічого не відбувається, хоча неодержаний прибуток – це є якраз те, що не відбулось. В обґрунтуванні

існування такого зв'язку між протиправним діянням особи й упущеною вигодою ми спираємося на ідею альтернативності розвитку дійсності.

Якщо позитивну шкоду в майні, як робить висновок О. С. Йоффе, ще можна уявити у вигляді відчутного результату, особливо у випадках його зв'язку зі знищенням або пошкодженням тих чи інших цінностей, то неoderжання планового прибутку за міркуванням натуралістичним, – це скоріше результат, який ще не настав, аніж наслідок, який реально виник. Однак той самий факт набуває зовсім іншої якості, якщо його розглядати під кутом зору майнових відносин, у сфері яких він настав. Майно в його широкому розумінні становить сукупність не речей, а прав та обов'язків, що належать відповідній особі і як наслідок – виражає певний комплекс суспільних відносин, стороною яких є ця особа. Порушити суспільні відносини – значить справити негативний вплив на їх розвиток або через зниження вже досягнутого рівня, або створення перешкод на шляху до його подальшого піднесення. У цьому саме й полягає різниця між 2-ма видами збитків: (а) позитивною шкодою в майні, якщо завдані збитки викликають зниження вже досягнутого рівня розвитку цих відносин, що виражаються або в невиробничих витратах, або у знищенні або пошкодженні майнових цінностей; і (б) неoderжаним плановим прибутком, якщо ці збитки містять у собі перешкоду на шляху до досягнення нового, більш високого рівня розвитку цих суспільних відносин, що виражається у стабільному, незмінному стані майна, яке належить потерпілому [5, с. 205, 206].

Цілком погоджуючись з О. С. Йоффе, ми дотримуємося думки, що природного причинно-наслідкового зв'язку при неoderжаних прибутках (упущеній вигоді) немає, а є спеціальний юридичний причинно-наслідковий зв'язок, відмінний від загальнофілософських уявлень про нього. «Коли, наприклад, автомашина, що належить таксомоторному парку, будь-ким пошкоджується, то між причиною, яка призвела до її поломки, і самим фактом пошкодження машини ще можна встановити природний зв'язок. Але який «природний зв'язок речей» існує між фактом пошкодження таксі й неoderжанням певного прибутку таксомоторним парком протягом часу, коли машина стояла на ремонті? Неoderжаний прибуток є збитком, який, на відміну від позитивної шкоди в майні, не має, якщо можна так висловитися, своєї «природної підстави», а становить собою тільки суспільну категорію. Перед нами причинний зв'язок, який не вичерпується «природним зв'язком» між речами й не може бути зведений до нього» [5, с. 217].

На нашу думку, зазначений приклад, де наслідком протиправного діяння є упущена вигода, яскраво відображає юридичну сутність поняття причинно-наслідкового зв'язку, оскільки єдиною підставою виникнення такого наслідку є або норма, або зобов'язання, що є гідним аргументом у відповідь науковцям, які наполягають на тому, що категорія «причинно-наслідковий зв'язок» є виключно загальнофілософською. Наприклад, як зазначається в підручнику з цивільного права: «Причинність не є специфічно-юридичною категорією, а являє собою загальне поняття, притаманне всім явищам природи і суспільства» [1, с. 378].

Ми вважаємо, що у практиці цивільного права в більшості випадків має місце опосередкований причинно-наслідковий зв'язок, що відповідає самій суті упущеної вигоди. Це такі випадки, як непоставка або невчасна поставка продукції, пошкодження майна, яке могло б давати прибуток, оскільки зазначені факти тільки спричиняють припинення розвитку відносин, а самої ж втрати прибутку безпосередньо не виникає. Тут має місце позбавлення можливості далі розвивати відносини, спрямовані на отримання доходів, між фактом яких існує низка причин і наслідків. А для отримання прибутків за відсутності порушення потрібні були б додаткові дії потерпілої сторони.

Прикладом прямого (безпосереднього) причинно-наслідкового зв'язку є випадок порушення зобов'язання за договором, де особа зобов'язується користуватися послугами виключно відповідної другої сторони, а порушує зобов'язання тим, що звертається до послуг третьої. У цьому разі особа своїми протиправними діями породжує втрачену вигоду сторони, оскільки вона повинна була звернутися до неї згідно з договором, а її дії є виключно необхідною причиною наслідку, і сам факт звернення до третьої сторони спричиняє упущену вигоду.

Отже, коли мова йде про упущену вигоду, мається на увазі те, що могло бути, але не здійснилось. У світі нічого не змінюється, але могло б змінитися у вигляді прибутку за умови невчинення протиправних дій чи бездіяльності. Тому упущена вигода (тобто те, що могло бути) передбачається людським розумом і існує тільки в людській свідомості. Самі ж відносини приписуються людьми й існують тільки у свідомості індивіда. Якщо наслідок (упущена вигода) існує суб'єктивно, тобто у свідомості людини, то й причинно-наслідковий зв'язок між цим наслідком і правопорушенням теж буде суб'єктивним і буде існувати тільки у свідомості, але ніяк не об'єктивно, тобто незалежно від свідомості особи. Природного причинно-наслідкового зв'язку при упущеній вигоді немає, а є спеціальний юридичний причинно-наслідковий зв'язок, що відрізняється від загальнофілософських уявлень про нього, де загальноприйнятим є матеріалістичний погляд на причинність.

Список бібліографічних посилань

1. Цивільне право : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. Харків : Право, 2012. 656 с.
2. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 1: Загальні положення / за ред. І. В. Спасиво-Фатеевої. Харків : ФО-П Колісник А. А., 2010. 320 с.
3. Розізнана І. В. Поняття та ознаки упущеної вигоди в цивільному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 24–26. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2014/8.pdf (дата звернення: 31.03.2019).
4. Васькин В. В. Возмещение реального вреда и упущенной выгоды. *Хозяйство и право*. 1994. № 3. С. 116–119.
5. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву : моногр. Л. : Изд-во ЛГУ, 1955. 310 с.

Одержано 03.04.2019